

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗУ ЯК ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ

На підставі аналізу наукових джерел, а також відповідних положень чинного кримінального процесуального законодавства у статті розглянуто поняття та сутність достовірності доказу як його необхідної властивості, здійснено спробу визначення моменту, з якого фактичні дані, що становлять зміст доказу, набувають властивості достовірності.

Ключові слова: доказ, властивості доказу, достовірність фактичних даних, оцінка доказу, внутрішнє переконання суб'єкта доказування.

На основании анализа научных источников, а также соответствующих положений действующего уголовного процессуального законодательства в статье рассмотрено понятие и сущность достоверности доказательства как его необходимого свойства, осуществлена попытка определения момента, с которого фактические данные, составляющие содержание доказательства, приобретают свойство достоверности.

Ключевые слова: доказательство, свойства доказательства, достоверность фактических данных, оценка доказательства, внутреннее убеждение субъекта доказывания.

On the basis of analysis of scientific sources, and also proper positions of current criminal judicial legislation, in the article a concept and essence of authenticity of proof is considered as his necessary property, the attempt of determination of moment, from which fact sheets, constituents maintenance of proof, gain characteristic authenticity, is carried out.

Key words: proof, properties of proof, authenticity of fact sheets, estimation of proof, internal persuasion of subject of proving.

Постановка проблеми. Вирішення питання про достовірність або недостовірність отриманих у кримінальному провадженні доказів належить до найважливіших проблем практичної юриспруденції. За результатами опитування практичних працівників органів досудового розслідування, саме вирішення питання достовірності доказів являє собою найбільш складну і значну за обсягом частину процесу кримінально-процесуального доказування.

Стан дослідження. Достовірність як властивість кримінально-процесуального доказу була предметом наукових по-

шуків багатьох учених-процесуалістів та практиків, що досліджували ті чи інші аспекти теорії доказів, зокрема В. Д. Арсенєва, А. Р. Белкіна, Р. С. Белкіна, Ю. М. Грошевого, В. І. Зажицького, О. О. Ейсмана, Л. М. Карнеєвої, Н. М. Кіпніса, Р. В. Костенка, В. А. Лазарєвої, П. А. Лупинської, Г. М. Миньковського, І. Б. Михайловської, Я. О. Мотовиловкера, С. В. Некрасова, В. Т. Нора, Ю. К. Орлова, М. А. Погорецького, Г. М. Рєзніка, Н. В. Сібільової, А. Б. Соловйова, М. С. Строговича, О. І. Трусова, С. А. Шейфера, М. Є. Шумили та ін. Проте в умовах реформування кримінально-

го процесуального законодавства, зокрема прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 р., потреба у науковому осмисленні зазначеної категорії кримінального процесу й доказового права залишається актуальною.

Метою цієї статті є спроба визначення поняття та сутності достовірності доказу, а також моменту набуття цієї властивості фактичними даними, що становлять зміст доказу.

Виклад основного матеріалу. Категорія «достовірність» тісно пов'язана із такими філософськими категоріями, як «істинність», «вірогідність», «імовірність» та іншими, що характеризують ступінь пізнання істини.

Пізнання в кримінальному процесі, що здійснюється у формі доказування, спрямоване на одержання достовірного знання про обставини злочину, тобто одержання доказів не лише належних та допустимих, але й достовірних. Про це прямо зазначено у ч. 1 ст. 94 КПК України, яка закріплює положення про те, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Слід зауважити, що сторона захисту, потерпілий, хоча й не є обов'язковими учасниками процесу доказування, проте у випадку реалізації ними права на участь у кримінально-процесуальному доказуванні також здійснюють оцінку доказів, оскільки вона є необхідним та невід'ємним елементом цього процесу. Отже, сторона захисту, так само як і слідчий, прокурор, повинна попередньо оцінити кожен поданий до суду доказ із позицій його належності, допустимості й достовірності.

Необхідно уточнити, що в науковій літературі достовірність переважно розглядається як внутрішня властивість доказу. Проте названа властивість характеризує насамперед фактичні дані, що є змістом доказу. Якщо фактичні дані не володіють властивістю достовірності, то у своїй єдності з процесуальним джерелом вони не можуть утворювати доказ у кримінальному провадженні. Недостовірних доказів у кримінальному процесі не існує, оскільки недостовірні фактичні дані не можуть становити зміст доказу, утворювати доказ. Проте у випадку відповідності фактичних даних (та їх джерел) критерію достовірності (а також належності й допустимості), то можна говорити й про однойменні властивості доказу, якими він володіє.

Термін «достовірний» тлумачиться в українській мові як такий, що не викликає сумніву, цілком вірний, точний [1, с. 388] та, на наш погляд, є синонімом прикметника «вірогідний» – який не викликає сумніву; достовірний [2, с. 681].

Проте визнання доказу достовірним не означає розуміння його як встановленого факту реальної дійсності, достовірного в силу своєї об'єктивної природи й існуючого незалежно від людського пізнання. Як слушно з цього приводу писав Р. С. Белкін, факт об'єктивної істини – це «реальність, яка є незалежною від сприйняття її дослідником, від пізнання її, від проникнення в її сутність. Факт не може бути недостовірним, тому що вірогідність – це не властивість факту, а властивість знань про факт. Недостовірним буває припущення про факт... Відомості про існування чи не існування факту бувають достовірними чи ймовірними, можливими... Нарешті, достовірним чи ймовірним може бути саме знання про факти, результати дослідження доказів» [3, с. 58–59].

Отже, факт навколишньої дійсності є завжди достовірним, оскільки він – реальність. Виходячи із «єдиного» розуміння доказу як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел, отриманих

у відповідній процесуальній формі [4, с. 221], фактичні дані, що становлять зміст доказу, необхідно розуміти не як факт, а як набуті із джерел фактичних даних відомості про нього. Фактичні дані є категорією суб'єктивною, оскільки вони пройшли декілька етапів відображення – у свідомості суб'єкта як джерела фактичних даних, у свідомості суб'єкта доказування, у матеріалах кримінального провадження тощо. Саме суб'єктивний характер сприйняття фактичних даних та визнання їх доказами уповноваженим суб'єктом кримінального процесу є однією з причин судово-слідчих помилок [5, с. 58–59].

Отже, категорія «достовірність доказу» у кримінальному процесі є суб'єктивною, про що справедливо зазначається в наукових джерелах [6, с. 47; 7, с. 81–88]. Достовірним є завжди факт навколишньої дійсності, оскільки він – реальність; фактичні ж дані, тобто дані про цей факт, покладені в основу доказу, повинні бути вірогідними для особи, що здійснює процес доказування. Вірогідність – це суб'єктивна впевненість особи, яка оцінює докази, в існуванні чи відсутності певних фактів. Це означає, що, якщо для слідчого отриманий ним доказ є достовірною категорією, то для суду він може мати лише ймовірний характер. Кримінально-процесуальні докази, що є достовірними для слідчого та прокурора, можуть такими не бути для суду першої інстанції, а ті, що визнані судом першої інстанції достовірними знаннями, можуть такими не бути для суду вищої інстанції. З цього приводу у ч. 2 ст. 94 КПК України вказується, що жоден доказ не має наперед встановленої сили. Таке правило щодо оцінки доказів встановлено і в кримінально-процесуальних законах інших країн.

«Достовірність є станом нашої впевненості, вивіданої із сукупності представлених і зібраних у суді доказів. Це є та висока ступінь імовірності, при якій благорозумна людина вважає за можливе діяти, являє собою сукупність підстав,

збіг імовірностей, що впливають із представлених доказів, що виключають протилежне припущення про те, що минула досліджувана подія має місце в дійсності, є висновком про те, що ніяке інше припущення, окрім висунутого, не є сумісним із обставинами справи» [8, с. 28].

Отже, можна зробити висновок, що достовірність доказу – це властивість фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлювати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Момент, з якого доказ набуває властивості достовірності, є дискусійним у кримінально-процесуальній науці. Окремі вчені зазначають, що оцінка достовірності являє собою тривалий процес, який завершується лише в момент формулювання кінцевих висновків у справі на підставі всієї сукупності зібраних доказів [9, с. 13]. Однак що автори мали на увазі під моментом формулювання кінцевих висновків у справі – не роз'яснюється, напевно, постановлення вироку судом.

Відповідно до точки зору Р. В. Костенка, слідчий, прокурор, суд використовують докази, які не є апіорі достовірними з моменту їх отримання, а лише визнають як такі певні відомості в результаті їх ретельної перевірки й оцінки, а тому докази в їх закінченому вигляді не можуть бути отримані, і мова повинна йти про збирання відомостей, а не доказів [10, с. 88].

З цього приводу С. А. Шейфер обґрунтовано зауважив, що достовірність дійсно не може бути встановлена в момент отримання доказу, оскільки остаточно вона визначається на завершальному етапі доказування, коли оцінюється вся сукупність отриманих доказів. Проте це не означає, що отримані слідчим і закріплені у відповідній процесу-

альній формі відомості – це ще не докази [11, с. 65].

Науковець зазначає, що за логікою кримінального процесу будь-який отриманий доказ завжди на початку є проблематичним, оскільки відомості, що у ньому містяться, можуть бути як істинними, так і неправдивими. Саме тому кожний отриманий доказ підлягає подальшій перевірці й оцінці, в процесі яких визначається його достовірність. Проте ймовірний характер інформації не ставить під сумнів її доказове значення і можливість оперування нею. Інший підхід, продиктований, на перший погляд, піклуванням про обґрунтованість і достовірність рішень, що приймаються суб'єктами доказування, фактично обеззброює їх, оскільки примушує здійснювати процес доказування і приймати проміжні рішення за відсутності доказів [11, с. 66].

На наш погляд, підхід С. А. Шейфера є найбільш обґрунтованим, проте не позбавленим окремих дискусійних положень. Таким, зокрема, є обґрунтування науковця можливості надання інформації ймовірного характеру значення доказу у кримінальному провадженні, оскільки інакше «обеззброюються» суб'єкти доказування (ймовірно мова йде про суб'єктів сторони обвинувачення. – *Прим. наша*).

Необхідно зауважити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України (як і Російської Федерації) не вимагає обґрунтування усіх процесуальних рішень слідчого тільки доказами або їх сукупністю, особливо на початковому етапі розслідування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України підставами для проведення слідчих (розшукових) дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Відповідно до ст. 248 КПК України у клопотанні про надання дозволу на проведення негласної (слідчої) розшукової дії зазначаються серед інших *обставини*, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину (п. 5 ч. 2 ст. 248

КПК), а слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор, слідчий доведе наявність *достатніх підстав* вважати, що: 1) вчинений злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин (ч. 3 ст. 248 КПК України).

Наявними доказами у кримінальному провадженні обґрунтовується клопотання слідчого, прокурора про обрання запобіжного заходу, при розгляді якого слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі *вагомість наявних доказів* про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК України). Наявність *достатніх доказів* для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення є підставою для повідомлення особі про підозру (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України).

На наш погляд, такі термінологічні формулювання, як «вагомість доказів», «достатність доказів», використані законодавцем у наведених нормах, потребують свого роз'яснення. Проте, як бачимо, законодавча вимога обґрунтування доказами стосується не всіх процесуальних дій та рішень у досудовому розслідуванні. Тому, на наш погляд, підстави стверджувати, що за відсутності доказів у матеріалах провадження слідство, прокурор є «обеззброєними», об'єктивно відсутні.

До того ж вважаємо, що у ситуації, коли суб'єктивна впевненість суб'єкта розслідування у достовірності отриманих фактичних даних відсутня, немає нагальної потреби визнавати ці фактичні дані в єдності з їх процесуальним джерелом доказом у кримінальному провадженні. У матеріалах кримінального про-

вадження повинні міститися результати всіх проведених процесуальних дій (окрім випадків, передбачених законом), але за логікою не всі вони містять належну та достовірну інформацію, фактичні дані про обставини злочину, тому не всі є доказами у кримінальному провадженні.

На наш погляд, достовірність доказу остаточно визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності. Якщо мова йде про слідчого, прокурора, що здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, то достовірність доказів повинна бути встановлена ними на момент закінчення досудового розслідування, судом – на момент винесення судового рішення – вироку.

Проте наявність суб'єктивної впевненості особи у достовірності фактичних даних, що становлять зміст доказу, що заснована на внутрішньому переконанні, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх відомих на момент їх отримання обставин кримінального провадження, є підставою вважати єдність цих фактичних даних та їх процесуальних джерел доказом у кримінальному провадженні.

Саме тому позиція окремих процесуалістів, що кожен доказ стає таким з моменту його отримання відповідним суб'єктом [12, с. 81; 13, с. 134–135], є на наш погляд, такою, що потребує уточнення. Єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел набуває процесуального значення доказу у кримінальному провадженні з моменту визнання її доказом суб'єктом доказування на підставі суб'єктивної впевненості в належності, допустимості та достовірності фактичних даних, що становлять їх зміст.

Зауважимо, що в міру накопичення у кримінальному провадженні кількості доказів та інших матеріалів кримінального провадження, що не мають процесуального значення доказів, утворюються сприятливіші можливості для об'єктивної оцінки достовірності доказів у їх

сукупності. Проте остаточно достовірність окремого доказу встановлюється оцінкою не всіх існуючих у справі доказів, а тільки тих, що стосуються одного й того ж факту [14, с. 11]. Наприклад, взаємно підкріплюють достовірність один одного такі докази, як висновок експерта про ідентичність сліду взуття, вилученого на місці події, та експериментального сліду взуття підозрюваного та показання свідка про те, що він бачив підозрюваного на місці вчинення злочину незадовго до часу його вчинення.

Достовірність як властивість доказу має тісний взаємозв'язок з іншими його властивостями – належністю й допустимістю. Так, Н. М. Кіпніс обґрунтовано зазначав, що оцінка достовірності доказу поділяється на два види: та, що пов'язана з дотриманням правил допустимості (через недотримання правил допустимості доказу обґрунтовано ставиться під сумнів його достовірність), та оцінка достовірності доказів у їх сукупності, коли не за формальними вимогами, а на підставі внутрішнього переконання суб'єкт доказування доходить висновку про недостовірність змісту фактичних даних, а не форми їх отримання (фіксації) [15, с. 86]. Є. Карякін і В. Миронов вважають, що властивість достовірності має суб'єктивну природу, що проявляється в безсумнівності доказів, що обумовлена їх всесторонньою перевіркою і залежить від встановлення його належності й допустимості, що забезпечують можливість використання відомостей в доказуванні [16, с. 85–86].

З цього приводу вважаємо слушним зазначити, що фактичні дані, що оцінюються суб'єктом доказування, можуть бути достовірними, тобто такими, що відповідають дійсності, проте бути неналежними у кримінальному провадженні, в якому вони встановлені. Недопустимі докази також не завжди містять недостовірні відомості про обставини, встановлювати які вони повинні. Проте лише за наявності всіх необхідних і передбачених законом (ч. 1 ст. 94 КПК України)

властивостей – належності, допустимості й достовірності можна говорити про наявність кримінально-процесуального доказу у провадженні.

Наприкінці зазначимо, що в науковій літературі питання про визначення достовірності доказу розглядається в різних аспектах. Одні вчені вважають, що достовірність встановлюється шляхом перевірки (дослідження) доказу [17, с. 234], інші – шляхом його оцінки [14, с. 7; 18, с. 614–615; 19, с. 86–88; 20, с. 42]. Окремі автори вважають, що достовірність доказів встановлюється і в результаті їх перевірки, і в результаті оцінки [21, с. 109–143; 22, с. 80].

На наш погляд, достовірність фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлюється в результаті оцінки доказу на підставі його перевірки. Традиційні ефективні способи перевірки достовірності доказів, а також методи їх оцінки широко висвітлені у кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі [9, с. 13–14; 23, с. 7], тому детально нами розглядатися не будуть.

Висновки. Отже, достовірність доказу – це властивість фактичних даних,

що становлять зміст доказу, встановлювати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Достовірність доказу встановлюється шляхом його оцінки на підставі перевірки не всіх існуючих у провадженні доказів, а тільки тих, що стосуються одного й того ж факту.

Наявність суб'єктивної впевненості особи у достовірності фактичних даних, які становлять зміст доказу, що заснована на внутрішньому переконанні, яке відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, є підставою вважати єдність цих фактичних даних та їх процесуальних джерел доказом у кримінальному провадженні. Проте остаточно достовірність доказу визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності.

Література

1. Словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. – Т. 2, 1971. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/dostovirnyj>.
2. Словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. – Т. 1, 1970. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/viroghidnyj>.
3. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Р. С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 295 с.
4. Сергеева Д. Б. До визначення поняття «доказу» за чинним КПК України / Д. Б. Сергеева // Боротьба з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 24. – С. 212–221.
5. Сергеева Д. Б. Щодо визначення змісту поняття «доказу» у кримінальному процесі України / Д. Б. Сергеева // Наукова, просвітницька, громадська та політична спадщина академіка І. Малиновського і сьогодні : матеріали I Міжнар. наук.-практ. семінару ; м. Острого, 16 берез. 2012 р. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – С. 203–205.
6. Карнеева Л. М. Доказательства в советском уголовном процессе : учеб. пособие / Л. М. Карнеева. – Волгоград, 1988. – 68 с.
7. Погорецький М. А. Імовірність і вірогідність: філософсько-правовий аспект / М. А. Погорецький // Наук. вісн. НА СБУ. – № 20. – С. 81–88.
8. Юридические основания достоверности доказательств / сост. Н. А. Терновский / под ред. с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2011. – 216 с.
9. Зайцева С. А. Достоверность и вероятность доказательств / С. А. Зайцева, Н. А. Громов, В. А. Пономаренко // Следователь. – 1999. – № 7. – С. 13–15.
10. Костенко Р. В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств : монография / Р. В. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 152 с.

11. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М. : НОРМА, 2008. – 240 с.
12. Доля Е. А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности / Е. А. Доля. – М. : Спарк, 1996. – 111 с.
13. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 272 с.
14. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г. М. Резник. – М. : Юрид. лит., 1977. – 120 с.
15. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н. М. Кипнис. – М. : Юристъ, 1995. – 128 с.
16. Карякин Е. К вопросу о взаимосвязи достоверности с иными свойствами доказательств / Е. Карякин, В. Миронов // Уголов. право. – 2004. – № 3. – С. 85–86.
17. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М. : Норма, 2005. – 528 с.
18. Курс советского уголовного процесса: общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М., 1989. – 638 с.
19. Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств: краткий очерк / А. И. Трусов. – М., 1960. – 176 с.
20. Лупинская П. А. Доказательства в советском уголовном процессе: лекции для студентов ВЮЗИ / П. А. Лупинская. – М., 1955. – 55 с.
21. Корневский Ю. В. Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) / Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / под ред. В. А. Власихина. – М., 2000. – 270 с.
22. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: науч.-практ. пособие / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 144 с.
23. Бризицкий А. Относимость и достоверность доказательств в уголовном судопроизводстве / А. Бризицкий, В. Зажицкий // Сов. юстиция. – 1982. – № 3. – С. 6–7.